

THÉODORE DE BÈZE ÎN COLECȚIILE BIBLIOTECII ACADEMICE CLUJENE (EDIȚII DIN SECOLUL AL XVI-LEA)

Elena Damian

Théodore de Bèze (1519-1605), scriitor, poet, dramaturg și teolog protestant, domină, prin personalitatea și opera sa imensă și variată, întregul secol al Renașterii. El aparține unei familii vechi și înstărite. Unul din unchii săi, consilier la Parlamentul din Paris, veghează asupra educației sale, deoarece rămâne devreme orfan. Educatorul său a fost savantul Melchior Wolmar, care i-a insuflat noile idei și care l-a însoțit la Bourges, unde Bèze își începe studiile universitare. A studiat limbile și teologia, apoi dreptul la Orléans, unde își va obține licența în 1539. A dobândit o cultură umanistă de excepție. Se stabilește la Paris unde, timp de câțiva ani, duce o existență strălucitoare. O criză religioasă, în 1548, îl determină să părăsească totul și să se refugieze la Geneva. În 1548, el dăduse un volum *Poemata*, care releva deja un poet umanist desăvârșit, dar adevărata carieră literară începe odată cu convertirea lui. A fost profesor de literatură greacă la Academia din Lausanne, unde i-a avut colegi pe François Hotman, Mathurin Cordier, Pierre Viret.

Jean Calvin îl impulsionează în mod progresiv să își asume responsabilități în acțiunea de instaurare a Reformei. Prin scrisul său, prin participarea sa la mai multe misiuni diplomatice în Germania și Franța, prin corespondența sa, Théodore de Bèze și-a adus din plin contribuția la avântul Reformei, intervenind în favoarea protestanților.

Din 1558, a fost profesor de teologie și pastor la Geneva, cu sprijinul lui Calvin, iar, după moartea acestuia, a devenit rector al Academiei geneveze (1564-1600).

Opera sa literară considerabilă, scrisă atât în latină, cât și în franceză, numără aproape 100 de lucrări.

Printre operele sale în limba latină, remarcăm: *Confessio Christianae fidei; Quaestionum et responsium christianarum libellus; Tractatum theologicarum; Epistolarum theologicarum liber unus; Ad acta colloquii Montisbelgardensis Tubingae edita; De peste quaestiones duae explicatae; Tractatio de repudiis et divortiis; Tractatio de polygamia; Epistola Magistri B. Passavanti* (1553; ilustrează literatura protestantă de controversă); *De haereticis a civili magistratu puniendis* (1554; este intervenția sa în polemica iscată de „afacerea Servet”; și Bèze a fost împotriva lui Servet; în 1560 apare traducerea în franceză a acestei lucrări); *Vita Ioannis Calvini* – a prefăcut lucrarea lui Jean Calvin, *Institutionum christianae religionis libri quator*¹;

¹ Un exemplar care i-a aparținut lui Timotei Cipariu se păstrează în fondurile Bibliotecii academice clujene, respectiv în Fondul Blaj; pe ultima filă a cărții, există semnătura: Czipar

Poemata (1548, volum de versuri în care autorul dovedea calități de excepție; ediția a doua apare în 1569 și este tipărită de Henri de Estienne; alte ediții, în 1576 și 1599).

În limba franceză, menționăm: *Confession de la foy chrestienne* (ediția întâi, 1559); *Sermons sur l'histoire de la passion et sépulture de notre Seigneur Jésus Christ*; *Sermons sur les trois premiers chapitres du Cantique des Cantiques de Solomon*; *Sermons sur l'histoire de la résurrection de notre Seigneur Jésus Christ*; *Discours de la vie et mort de M. Jean Calvin* (pe care o va publica în anul morții acestuia, 1564; este unul din textele clasice ale legendei calviniene).

Pe lângă activitatea sa ca autor, nu putem omite faptul că Théodore de Bèze a tradus, comentat și adnotat *Noul Testament*. În 1556, îi apare traducerea latină care va deveni un text semioficial al Bisericii reformate. În 1561, el termină traducerea *Psaltirei*, la care lucra din 1553².

Numele lui Théodore de Bèze se leagă și de „inventarea” teatrului nou, el fiind autorul primei tragedii scrise în limba franceză (de altfel, capodopera sa, după aprecierile criticilor), în versuri, în anul 1550, în Elveția, pe care o intitulează, mai întâi, *Abraham sacrificiant* (o transpunere a temei din *Ifigenia în Aulida* de Euripide), reeditată cu titlul *Le sacrifice d'Abraham*. Ea a fost reprezentată cu succes la Colegiul din Lausanne, cu concursul elevilor săi și publicată pentru prima oară la Geneva, în 1550. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, piesa a avut numeroase reeditări; a fost tradusă în limbile italiană, engleză și latină, în aceeași perioadă.

Théodore de Bèze a fost interesat și de probleme de ortografie franceză, alături de alți erudiți ai vremii; el a apărut cu ardoare ortografia savantă, având câștig de cauză asupra acelor care vroiau s-o simplifice.

De asemenea, a scris o importantă lucrare despre pronunția în limba franceză: *De franciae linguae recta pronuntiatione* (1584).

A coordonat și scrierea celor 3 volume intitulate *Histoire ecclésiastique* (Anvers, 1580), compuse după memoriile trimise de protestanții din Franța, completate cu amintiri personale și cu prefața. Lucrarea *Vrais portraits des hommes illustres en pitié* (1581) cuprinde un fel de galerie ideală a marilor protagoniști ai istoriei Reformei.

Thimotheus; Cipariu a cumpărat cartea de la văduva lui I. Bodola; pe pagina de titlu, figurează numele primului posesor, I. Bodola; cota B. 4076 (ediție 1654).

² În colecțiile Bibliotecii academice clujene, există 10 exemplare din *Noul Testament* tradus și editat de Théodore de Bèze, ediții din secolul al XVI-lea, din care un exemplar din 1582, ediția a treia, i-a aparținut lui Cipariu; acest exemplar a fost tipărit de Henri de Estienne, unul din principalii tipografi din Geneva care era prieten cu de Bèze; în același fond, alte 8 exemplare din *Biblia latină* sunt traduse și comentate de el. Vezi: Elena Damian, „Ediții stephaniene în colecțiile Bibliotecii academice clujene (II)”, în BC, XIV (1990), p. 92.

Théodore de Bèze a scris și sub pseudonimul de Passavant sau Thrasibule Phénice³. A fost ucenicul lui Jean Calvin, stimat de Montaigne și de alți contemporani. Este unul din reprezentanții de bază ai prozei franceze din secolul al XVI-lea, apreciat și de Nicolae Iorga pentru calitățile sale deosebite⁴.

Factor important de transformare spirituală și socială, Reforma ocupă un loc de prim rang în epoca Renașterii. Nu trebuie idealizat rolul Reformei, fără a ține cont de existența Genevei și mai ales a lui Jean Calvin sau Théodore de Bèze. Punctul culminant al propagandei religioase prin carte l-a reprezentat traducerea *Psalmilor* de către Clément Marot și Théodore de Bèze, terminată în 1562. Adesea, au fost comparate traducerile psalmilor lui Marot cu cele ale lui de Bèze și a fost subliniată superioritatea celor dintâi. Dar mai important ni se pare rolul jucat de acești doi poeți, de aceste două personalități, a căror operă, prin intermediul liturghiei reformate, a intrat într-un mod permanent în viața a milioane de oameni, timp de secole întregi. Poeți ca Ronsard sau Du Ballay nu s-au bucurat de aceeași faimă în timp. Prin traducerile psalmilor, Marot și de Bèze au acționat asupra emoției religioase, au exercitat o acțiune în profunzime, au modelat sensibilitatea oamenilor⁵.

La moartea lui Clément Marot (1544), existau deja vreo 50 de psalmi într-o verisificare suplă, accesibili publicului de credincioși, însoțiți de melodii ușoare și potrivite. Cam prin anul 1550, Calvin îi încredințase lui de Bèze sarcina de a completa seria. În 1562, ea era gata. Tipărirea psalmilor a fost o reușită pentru Geneva, dar, la Paris, succesul a fost restrâns. Se cunosc puține ediții pariziene. La Geneva, erau prevăzute, pentru 1562, 27.000 de exemplare. Este cea mai masivă întreprindere de editare din secolul al XVI-lea. Ambiția lui Antoine Vincent era de a da fiecărui credincios protestant un volum de *Psalmi*.

Antoine Vincent, cel mai bogat dintre vânzătorii librari din Lyon, și-a desfășurat activitatea de editor și tipograf între anii 1541-1567 (la Lyon, în special, dar și la Geneva). În anul 1559, el, care locuia atunci mai mult la Geneva, a obținut prin grija lui de Bèze un certificat din partea Sorbonei și un privilegiu regal în numele fiului său, Antoine II. El stabilise contracte cu 19

³ Enea Balmas, *Littérature française. La Renaissance. II, 1548-1570*, Paris, B. Arthaud, 1974, p. 119-130; 211-212; Elena Damian, „Cartea franceză a Renașterii în fondurile Bibliotecii academice clujene (II)”, în BC, XII (1988), p. 170-172; *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, publié sous la direction de Monseigneur Georges Grente, [auteurs] Albert Pauphilet, Louis Pichard, Robert Barroux, Paris, Arthème Fayard éditeur, 1951, p. 104-105; Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, traducere de Radu Berceanu, cu o postfață de Radu Theodoreanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 211.

⁴ Nicolae Iorga, *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor*, vol. II. *Epoca modernă (până la 1600)*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1968, p. 192.

⁵ Balmas, *Littérature française*, p. 119 și 127.

librari parizieni pentru tipărirea *Psalmilor*. În același timp, Vincent tipărea o primă ediție în Franța, la Lyon, la Jean de Tournes, o altă ediție, la Orléans, o alta la Metz, la Poitiers, la Saint-Lô, dar, mai ales presele geneveze imprimau numeroase ediții „pentru Antoine Vincent”, sau, uneori, „Lyon, pentru Antoine Vincent”. Împreună cu Laurent de Normandie, Antoine Vincent a deținut controlul asupra traficului cărții reformate. Un lucru demn de remarcat în această întreprindere de editare a *Psalmilor* este faptul că, în contractele stabilite de Vincent cu tipografii de la Paris și, probabil, și cu cei de la Geneva, el a prevăzut, pentru prima oară, „drepturi de autor”, în sensul modern al cuvântului. O sumă care reprezenta 8% din cheltuielile de tipărire a constituit un fond care a fost folosit „pentru săraci”.

În anul 1567, tipograful François Estienne îi promisese lui Laurent de Normandie 12.000 de exemplare de psalmi, iar în anul 1568, 11.200 de exemplare pentru traficul spre Franța. În anul 1570, printre cărțile inventariate la moartea lui Laurent de Normandie, figurează încă 8.356 de exemplare din diferitele ediții ale *Psalmilor*, respectiv 24% din stocul său, ceea ce reprezintă un număr foarte ridicat pentru un singur text⁶.

Așadar, protestanții au făcut din traducerea *Psalmilor* de către Clément Marot și Théodore de Bèze cartea lor de liturghie, iar tipărirea lor a devenit o adevărată industrie. Publicarea textului definitiv în 1562, la Geneva, însoțit de note muzicale, a fost punctul de pornire pentru tipărirea psalmilor în numeroase orașe din Franța, dar Geneva a reprezentat vedeta incontestabilă a editării psalmilor⁷. Tiparul a favorizat avântul Reformei și a jucat un rol esențial în formarea și fixarea limbilor literare naționale⁸.

Psalmii versificați de Clément Marot și Théodore de Bèze au cunoscut o mare circulație prin intermediul Bisericii calvine; ei erau cântați de credincioși în timpul slujbelor⁹. Psaltirile versificate au fost privite în literatura europeană

⁶ Francis Higman, *Le levain de l'Évangile*, în *Histoire de l'édition française*, I. *Le livre conquérant. Du Moyen Âge au milieu du XVII-ème siècle*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, Cercle de la Librairie, 1989, p. 395-396.

⁷ Pierre Aquilon, *Les réalités provinciales*, în *Histoire de l'édition française*, p. 447; Lucien Febvre et Henri-Jean Martin, *L'apparition du livre*, Paris, Editions Albin Michel, 1971, p. 439; Albert Labarre, *Istoria cărții*, prefață de Radu Tătărucă, traducere de Camelia Secăreanu, Iași, Institutul European, 2001, p. 86.

⁸ Evoluția producției tiparului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea reflectă totodată evoluția economică defavorabilă și noile date politico-religioase. Producția de masă în zorii războaielor civile a provocat violente reacții. Mai mulți editori parizieni, care avuseseră contract cu Vincent, au fost închiși. La Paris, cenzura fusese dintotdeauna mult mai severă, în comparație cu Lyonul, unde libertatea tiparului era mai mare. Vezi: Elena Damian, „Antoine Vincent – tipograf și editor”, în BC, XXIV (2004), p. 80-81.

⁹ Mihai Alin Gherman, „Traducere sau parafrază: despre statutul literar al psaltirilor versificate”, în BC, XVII (1993), p. 26.

ca un fenomen nesemnificativ, atâta vreme cât anumite opere nu au reprezentat, în diferite culturi naționale, un fenomen care să atragă atenția asupra lor. Versificațiile lui Marot și de Bèze s-au bucurat de un mare interes și datorită contribuției deosebite în dezvoltarea limbii franceze și a literaturii naționale. Versificările latinești ale lui Théodore de Bèze, făcute după 50 de psalmi, nu au fost studiate îndeajuns, în comparație cu versificările sale în limba franceză. Versificarea psalmilor devine o „modă”, care s-a întins în cultura occidentală de-a lungul perioadei Barocului literar, ajungându-se, în secolul al XVII-lea, ca versificarea psalmilor să fie subiect de exercițiu pentru elevii care alegeau clasele de gramatică¹⁰.

Psaltirile versificate nu sunt o traducere propriu-zisă a psalmilor. Termenul de „prelucrare versificată” nu definește, în nici un fel, calitatea literară a textului. Cel mai potrivit termen este cel de „parafrază versificată” propus de cercetătorul Mihai Alin Gherman. Parafraza a fost folosită curent, în tot decursul Evului Mediu, și a fost consacrată cultural de parafrazele biblice ale lui Erasmus din Rotterdam, dar folosită intens atât de reprezentanții Reformei (ca de exemplu Luther, Calvin, de Bèze, Melancton), cât și de mulți reprezentanți ai Contrareformei catolice.

Circulația amplă a psalmilor versificați s-a datorat, așadar, folosirii lor curente în biserică. La sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, realizarea unor parafraze versificate a psalmilor depășește nivelul confesionalului, intrând în teritoriul exercițiului artistic, creându-se o adevărată modă literară. Nevoile cultului reformat au impus în mod special textul psalmilor versificați, în conștiința contemporanilor. Răspândirea europeană a psaltirilor versificate se confundă aproximativ cu aria de răspândire a calvinismului, ele fiind traduse în toate limbile din zonele în care s-a propagat Reforma. Operele lui de Bèze au avut o largă circulație în Transilvania, numeroase exemplare aflându-se în cele mai importante biblioteci transilvănene¹¹.

Așadar, pe lângă operele doctrinare, scrise în franceză sau latină, Théodore de Bèze a slujit aceeași cauză și prin poezie (traducerea psalmilor) și prin teatru (tragedia *Abraham sacrificant*)¹².

În colecțiile Bibliotecii academice clujene, se regăsesc 63 de exemplare ale lucrărilor sale. Pentru 30 dintre ele el este autor, pentru 2 - coautor, iar

¹⁰ *Ibidem*, p. 28.

¹¹ Idem, *Aspecte umaniste în cultura română veche*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 111-122 (capitolul „Marginalii la Psaltirile versificate în cultura română”).

¹² Vezi și *Dicționar Istoric Critic. Literatură franceză*, coordonator Angela Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 38; V.-L. Saulnier, *Literatură franceză*, vol. I, București, Editura Albatros, 1973, p. 217.

pentru 31 este editor, traducător, comentator sau prefăcător. 26 de exemplare provin din Fondul Reformat, 20 - din Fondul Unitarian, 5 – din Fondul Catolic, iar 5 din Fondul Blaj (4 i-au aparținut lui Timotei Cipariu); în colecția „Biblioteca maghiară veche”, există 5 exemplare în Fondul Reformat și 2 în Fondul Catolic¹³.

Vom menționa edițiile mai importante prezente în fondurile Bibliotecii academice clujene și la care Théodore de Bèze este autor:

1. *De confessio Christianae fidei et eiusdem collatio cum papisticis haeresibus [...]* [Genevae?], ex typographia Joannis Bonae Fidei, 1560, în 8°; cu marca tipografică, cu stampila: „Rom. Kath. Lyceumi Könyvtár Koložsvártt” și însemnarea manuscrisă: „Biblioth. Lycei R. Claud. 1831”; legată în piele maro, cu ornamente, cu încuietori metalice, cu super *ex libris* S.M. 1563; cu însemnări manuscrise pe coperte, în interior. (Cota C 57792, colligat).
- Idem* [Genevae], excudebat Eustathius Vignon, 1583, în 8°; cu marca tipografică și mai mulți posesori pe pagina de titlu („M.W. 1634”, „Michaelis [...] 1685”; pe ultima pagină, însemnarea manuscrisă: „Ex Michaelis Cserej, 1685”; legată în piele maro, cu super *ex libris* M.W.S.; pe coperta întâi, în interior, însemnări manuscrise din 1602. (Cota U 61922).
2. *De Peste quaestiones duae explicatae [...]*, Genevae, apud Eustathium Vignon, 1579, în 8°; cu marca tipografică, cu stampila: „Kolosvári Ref. Coll. 1871 Könyvtára”; cu însemnarea manuscrisă: „Egregius dominus Johannes Palatics mihi Basilio Berzazio donavit 1596”; „Mich(ael) (...)asi A(nn)o In(carnationis) (15)98”; „Est Petr(i) Kovasznai”; legată în piele maro, cu ornamente, cu super *ex libris* B.B.M., 1595; pe coperte, în interior, însemnări manuscrise; cartea a fost donată bibliotecii Colegiului reformat de Kovasznai Petér¹⁴. (Cota R 83183, colligat).
3. *Epistolarum theologicarum liber unus [...]*, Genevae, excudebat Eustathius Vignon, 1573, în 8°; legată în pergament; pe coperta întâi, în interior, însemnarea manuscrisă: „Steph. Enyedi Rivuling?, 1688”; pe prima filă albă, însemnările manuscrise: „1765, Volph Laszlo” și „1769, 16 Apr. S. Pataki” și „Coll. Ref. Claudiopolitani”. (Cota R 127184).

¹³ În colecțiile bibliotecii noastre, se păstrează, de asemenea, ediții la fel de valoroase ale operelor lui de Bèze, tipărite în secolul al XVII-lea (50 de exemplare).

¹⁴ Kovasznai Petér și-a lăsat bibliotecii Colegiului Reformat cărțile sale (23 de volume), care există și astăzi; se presupune, însă, că biblioteca sa a fost mult mai mare. A studiat la Debrecen și la Sarospatak, iar, din 1643, la Leyda și la Franeker. Mai târziu, a studiat și în Anglia. Revenind în țară, a fost predicator, iar, din 1645, timp de 5 ani, a fost preot la Oradea, perioadă în care a avut de suferit din cauza ideilor sale prezbiteriene la care nu a vrut să renunțe. După 1660, și-a găsit refugiul la Cluj ca preot reformat, iar, în 1668, a fost ales episcop al Bisericii Reformate din Transilvania. A murit în 1673. Biblioteca sa, îmbogățită mai ales în perioada studiilor în străinătate, dar și în perioada preoției la Oradea și Cluj, a lăsat-o Colegiului reformat. Vezi: Sipos Gábor, *A Koložsvári Református Kollégium Könyvtára. A XVII. Században*, Szeged, Scriptum kft., 1991, p. 67.

- Idem*, cu marca tipografică, cu stampila Colegiului Reformat din Cluj, din 1871, legată în piele gălbuie, cu ornamente, cu super *ex libris* I.A.L. 1574. (Cota R. 81261, colligat).
- Idem*, secunda editio, Genevae, apud Eustathium Vignon, 1575, în 8°, cu marca tipografică pe pagina de titlu, cu stampila de posesor Timotheu Cipariu, legată în pergament alb-gălbui. (Cota B. 3046).
- Idem*, cu marca tipografică, posesor Joachimi Stegmanni, legată în piele maro, cu ornamente, cu super *ex libris* M.D.H. 1587?, cu însemnări manuscrise în limba latină pe coperta întâi, în interior. (Cota U. 64529).
- Idem*, editio tertia, Hanoviae, apud Guiljelmum Antonium, 1597, în 8°; cu marca tipografică, cu însemnarea manuscrisă: „Coll. Ref. Claudiop.”, cu posesorii „Samuel Schwartz, 1731”, „Godofridi Thern. 1698”, legată în pergament. (Cota R. 84391, colligat).
- Idem*, cu posesorii „Michael Incze Junior 1614, Medici Claudiopolitani et Profesoris in Lyceo Regio Medicinae [...]”, „Georgii Kiraly 1725?”, legată în piele, cu ornamente, cu super *ex libris* M.C.H. 1598. (Cota C. 79531, colligat).
4. *Poematum* editio secunda. *Buchanan George. Poemata, aliisque variis poetis excerpta carmina. Estienne Henri Epigrammata*, [Genevae], excudebat Henr. Stephanus, 1569, în 8°; pe pagina de titlu, însemnările manuscrise ale posesorilor: „Georgius C. Enyedino”, „Michaeli Bohemo”, „Michaelis Klüsedî [...] 1622”; legată în piele albă, cu ornamente, cu super *ex libris* I.C. sau C.Z. 1623. (U 62948)
5. *Poemata varia. Sylvae. Elegiae. Epitaphia. Epigramm. Icones. Emblemata. Cato Cansarius. Abrahamus sacrificans. Canticum canticorum [...]*, [Genevae], excudebat Jacobus Stoer, 1599, în 16°; cu marca tipografică, cu stampila Timotheu Cipariu pe pagina de titlu, legată în piele albă, cu ornamente. (Cota B. 6301).
- Idem*, dar tiraj diferit; cu stampila „Kolosvári Ref. Coll. 1871 Könyvtára”, legată cu carton; pe coperta întâi, în interior, însemnarea manuscrisă: „Sam. Pataki M(edicinae) D(ecto)ris, A(nn)o 1785, Die 11 Aug.”. (Cota R 86012).
6. *Questionum et responsium Christianarum libellus [...]*, [Genevae], apud I. Crispinum, 1570; în 8°; cu marca tipografică pe pagina de titlu. (Cota R. 80832).
- Idem*, editio quinta, [Genevae] excudebat Eustathius Vignon, 1577: *Questionum et responsionum Christianarum pars altera*, editio secunda, Genevae, apud Eustathius Vignon, 1577 [I-II], în 8°; cu marca tipografică, cu însemnarea manuscrisă: „Ioannis Varady, 1654”, legată în piele maro, cu ornamente, cu super *ex libris* L.M.L 1581. (Cota C. 64574, colligat).
- Idem* [I-II], [Genevae], excudebat Eustathius Vignon, 1584, în 8°; cu marca tipografică, cu însemnările manuscrise ale posesorilor: Ovári S. Mihály, Simandi C. Boldiszár, Kovasznái Péter, Samuel Pataki; în secolul al XVII-lea, făcea parte din biblioteca Colegiului Reformat; cu super *ex libris* BAL:SIM, 1598. (Cota R. 83154, colligat).
- Idem*, [Genevae], excudebat Eustathius Vignon, 1587, în 8°; cu marca tipografică, cu posesorii Jenei G. István¹⁵, Gaborjani C. János (sec. XVII), cu stampila Bibliotecii

¹⁵ Cele mai multe cărți din secolul al XVII-lea au fost donate Bibliotecii Colegiului Reformat de către preotul clujean Jenei G. István. În această bibliotecă, există 48 de volume donate, iar 1

- Colegiului Reformat din Cluj, din 1871; legată în pergament, cu super *ex libris* EAV, 1592. (Cota BMV R 334, colligat).
7. *Sermons sur l'histoire de la passion et Sepulture de nostre Seigneur Jesus Christ, descrite par les quatre Evangelistes*, édition seconde [...], [?], de l'imprimerie de Jean le Preux, 1598, în 8°; cu marca tipografică, posesor Biblioteca Centrală Arhidiecezană Blaj; legată în piele maro. (Cota B. 13657).
 8. *Tractatio de polygamia [...]*, Genevae, apud Eustathius Vignon, 1573, în 8°; cu marca tipografică, cu stampila Bibliotecii Colegiului Reformat din Cluj, din 1871. (Cota R 83155, colligat).
 9. *Tractatio de repudiis et divortii [...]*, Genevae, apud Eustathius Vignon, 1573, în 8°; cu marca tipografică, cu stampila Bibliotecii Colegiului Reformat din Cluj, din 1871; pe ultima pagină a lucrării, posesorul „Andr. P. Porcsalmi Oct. Sch. Orth. Claud., 1656”¹⁶. (Cota R. 116139).
- Idem*, Genevae, apud Eustathium Vignon, 1587, în 8°; cu marca tipografică. (Cota R. 83156, colligat).
10. *Volumen Tractationum theologicarum*, [I-II], Genevae, apud Io. Crespinum, 1570, in-folio; cu marca tipografică, cu însemnarea manuscrisă: „Pet. B. Szattmarj Anno Domi. 1697, 19 July”; pe coperta a a doua, în interior, însemnări manuscrise din 1612; legată în piele maro, cu ornamente, cu super *ex libris* TH. SZ. 1578. (Cota R. 82954).
- Volumen primum tractationum theologicarum*, secunda editio, [Genevae, apud Eustathium Vignon, 1576]. (Cota R. 83769).
- Volumen alterum Tractationum theologicarum*, Genevae excudebat Eustathius Vignon, 1573; cu marca tipografică în chenar ornamentat, cu stampila Bibliotecii Colegiului Reformat din Cluj din 1871. (Cota R. 83769).

Théodore de Bèze – editor, traducător, comentator sau prefațator.
Menționăm următoarele opere:

volum a ajuns prin schimb de la Colegiul Reformat de la Zalău. Probabil, a avut mai multe cărți, dar s-au păstrat doar cele 48 de volume care au ajuns, după moartea sa, în 1661, în biblioteca colegiului. A studiat la colegiul din Oradea. Între 1631-1633, și-a continuat studiile la universități din Olanda. Revenind în țară, a fost preot la Telegd și Zalău. În 1640, a fost invitat la parohia din Cluj unde, peste 4 ani, a devenit prim preot. Cărțile sale au fost cumpărate atât în perioada peregrinărilor sale, cât și după revenirea în țară; a achiziționat mai ales cărți din străinătate. În biblioteca sa, există și multe cărți scrise de catolici. Un manuscris cu polemici de teologie și logică, ținute în 1626, la Oradea, volum de care Jenei a avut deosebită grijă, a ajuns, nu se știe cum, la Páriz Papai Ferenc. Vezi: Sipos, *A Kolozsvári Református Kollégium Könyvtára*, p. 59.

¹⁶ Porcsalmi András a predat la Colegiul reformat din Cluj între 1642 și 1667, fiind coleg cu Apaczai Csere János. O parte din cărțile acestuia din urmă au ajuns în proprietatea lui Porcsalmi. El nu a studiat în străinătate și, de aceea, a încercat să-și completeze studiile citind cât mai mult și achiziționând cât mai multe cărți. Și-a donat 19 volume Bibliotecii Colegiului Reformat din Cluj. Vezi: Sipos, *A Kolozsvári Református Kollégium Könyvtára*, p. 38-39.

1. *Annotationes maiores in Novum Dn Nostri Jesu Christi Testamentum* [I-II], Nova editio, Genevae, Henricus Stephanus, 1594. (Cota U. 62118; R. 84043).
2. *Biblia* [...], ediția a treia, Henricus Stephanus, 1582; in-folio; cu marca tipografică, cu deviza, cu însemnarea manuscrisă „Sam. Sz. Nemethi”; cu stampila Bibliotecii Colegiului reformat din Cluj, din 1871; legată în piele maro, cu închizători metalice, cu super *ex libris* I.P. 1584; pe coperta întâi, în interior: „Jacobus Szathmarino [...] 1752?”; „Andrea Gönczi, 1625”. (Cota R. 82402).
Idem. (Cota U. 72152).
Idem. (Cota U. 62520).
Idem. (Cota B. 1986 – posesor Timotei Cipariu).
3. *Biblia. Novum Testamentum*, Genevae, excudebat Henr. Stephanus, 1590. (Cota U. 63582).
4. *Novum Testamentum graeco-latinum* [...], Londini, 1573; legată în piele maro, cu super *ex libris* F. CZ. 1617. (Cota R. 82298¹⁷).
Idem. (Cota U. 85288).
5. *Novum Testamentum graeco-latinum*, Genevae, Henr. Stephanus, 1580. (Cota U. 62406).
6. *Biblia utriusque Testamenti*, [Genevae], Oliva Roberti Stephani, 1557; posesor Paulus Kabos¹⁸ (1699); cu însemnările manuscrite: „Danielis Szent Iuani”; „Ex oblatione gratiosa Generosi D(omi)ni Pauli Kabos obtinet Coll(egium) Claud(iacum) Anno D(omini) 1699 28 Martii”. (Cota R. 81935).
Idem. (Cota U. 62738).
Idem. (Cota U. 60288).

¹⁷ Cu însemnarea manuscrisă „Davidi Parei SS T(theologiae) D(octoris) et P(rofesoris) Ultrajecti 1642”; cu însemnările manuscrite: „Annumerat libri suis David Pareus Anno 1642. SS. Theologiae D(octor) et P(rofesor) Ultrajecti”; „Coetus Claud(iacus) habet”; „Anno 1686 die 20 Julii”; „Anno 1689 die 6 Nov(embris)”; cu super *ex libris* F. Cz. 1617. Printre primele donații făcute Bibliotecii Colegiului Reformat din Cluj se numără și cea a lui Csepei Sidó Ferenc, preot clujean, decedat în 1624. Primele lui donații au fost *Biblia Vulgata* și *Aristoteles* bilingv. În aceste două cărți găsim însemnarea de proprietate „Scholae Orthodoxae Claudiopolitane”; acesta era numele școlii, folosit la început. Restul cărților donate de Csepei pot fi ușor identificate, deoarece majoritatea au super *ex libris*-ul F.Cz 1617. Herepei János a fost primul care a încercat reconstituirea bibliotecii colegiului (înființat în 1610), bibliotecă îmbogățită mai ales prin donațiile intelectualilor. Printre primele donații, se numără și cea a lui Csepei. Herepei a identificat 6 donații ale lui Csepei, numărul acestora crescând la 20, în catalogul profesorului Jako Szigmond; două dintre ele au ajuns în bibliotecă, prin intermediul altor donatori, în secolul al XVIII-lea. *Novum Testamentum graeco-latinum* [...], (Londini, 1573), tradus de Théodore de Bèze, a ajuns în posesia profesorului de teologie David Pareus din Utrecht, în 1642, dar fusese, inițial, cartea lui Csepei. Vezi: Sipos, *A Kolozsvári Református Kollégium Könyvtára*, p. 16-17.

¹⁸ Kabos Pál a îmbogățit biblioteca colegiului cu 8 volume în 1699. Se pare că a fost elev la reformati, deși tatăl său a fost unitarian. 6 dintre cărțile donate de el în 1689 au aparținut episcopului unitarian Szentivány Márkos Dániel (4 dintre cele 6 se regăsesc pe lista de donații, dar și celelalte 2 au ajuns în posesia lui Kabos Pál, lăsate moștenire de episcopul unitarian). A murit în 1723. Vezi: Sipos, *A Kolozsvári Református Kollégium Könyvtára*, p. 52.

7. *Biblia sacra [...]* *Testamenti Veteris*, Genevae, apud Ioan. Tornaesium, 1590. (Cota R. 82470-82472).
8. *Biblia latina [...]*, 1596. (Cota R 82243-82244; U. 61965; R. 85008-85009; U. 72411).
9. *Athanasii Dialogi V, de Sancta Trinitate. Basilii adversus Eunomium [...]* (graece et lat.), [Genevae], excudebat Henricus Stephanus, 1570, în 8°; cu stampila de posesor al lui Timotheu Cipariu, legată în piele neagră, cu ornamente. (Cota B. 2128).
Idem, legată în piele maro; pe coperta întâi, în interior, însemnări manuscrise: „London, 1767, March”. (Cota R. 127182).
Idem, legată în pergament, cu super *ex libris* BSV 1580; cu însemnarea manuscrisă: „*ex libris* Michaelis Sz(athmár) Nemethi¹⁹, 1660, Patakini [...]”; în 1871, aparținea Bibliotecii Colegiului Reformat din Cluj. (Cota BMV R. 335/b. colligat).
- Idem*, legată în pergament gălbui, cu ornamente, cu super *ex libris* M.H.C. 1574; pe pagina de titlu, însemnarea: „Domus S.J. Monostoriensis” (secolul al XVII-lea); în 1831, aparținea Bibliotecii Liceului Catolic din Cluj. Alte însemnări manuscrise: „Jacobi Mac. Alba, Anno 1693, Die 3 Januarii”. (Cota BMV C. 379/a, colligat).

¹⁹ Szathmarnémethi Mihály a fost preot la Cluj și și-a donat majoritatea cărților bibliotecii colegiului; au fost identificate 24 de volume. Și-a notat data și locul cumpărării volumelor, astfel, putem ști în ce fel și-a îmbogățit biblioteca. În perioada studiilor din străinătate (1664-1666), a achiziționat mai multe cărți și și-a notat pe fiecare data și locul achiziționării (Franeker, Leida, Groningen). Persecutarea protestanților de după 1670 l-a determinat să se refugieze la Debrecen (1672), apoi la Cluj (1673). În perioada șederii sale la Cluj, și-a îmbogățit de asemenea biblioteca. A murit în anul 1689. Conform catalogului lui Jako Zsigmond, Szathmarnémethi a avut 140 de volume, iar, ulterior, au mai fost găsite 2 volume. Vezi: Sipos, *A Kolozsvári Református Kollégium Könyvtára*, p. 72-73.